

DOKUMENTUM

Lőcsei Péter

JÉKELY-TALÁNYOK

VÁLOGATÁS A KÖLTŐ ELHAGYOTT VERSEIBŐL

A művészeket elsősorban legjobb teljesítményeikkel mérjük. A kánonba is ezekkel kerülnek be, nem a függelékek darabjaival. A remekművek mellett azonban ott vannak a jelentős alkotások, a kisebb-nagyobb fogyatkozást mutatók, végül az alig vagy egyáltalán nem vállalhatóak. (És mennyi köztes fokozat!) Ezek tudatában is felvetődik: hány korszakos verssel, novellával, regénnyel számít klasszikusnak Berzsenyi, Ady, Babits, Krúdy vagy Déry Tibor. A világirodalom halhatatlanjainak is akadnak modoros, az értékek rostáján kihulló művei. A járt út követése a sablonok veszélyét hordozza: kifáradáshoz, monotoníához vezethet. A kísérletezés aránytévesztései, félmegoldásai pedig ugyanúgy velejárói az alkotásnak, mint a labirintus elvértett szakaszai. A rostálás, az önkorlátozás nem egyformán jellemzi a szerzőket. Sokféle módon búcsúzhatnak felejtésre ítélt írásaiktól. Mennyiségük is jelentős különbséget mutat. Eszünkbe juthat Weöres Sándor, akinek *Elhagyott versek* című posztumusz kötete a nyilvánvaló hiányok ellenére is hétszáz oldalra duzzadt.¹ Vagy gondoljunk arra, mennyivel gazdagodott Nemes Nagy Ágnes verseinek gyűjteménye!² A Dsida-életmű teljesebb kiadása számos gyengébb verset is az olvasók elé tárt.³ Egyiküknek sem csökkent művészi rangja azzal, hogy napvilágra kerültek kísérleteik, tollpróbáik, kisebb értékű írásaik.

Weöres Sándor azt feltételezte, hogy a Mallarmé-féle, Heredia-típusú alkotók is rengeteget írtak, de volt erejük, önkritikájuk ahhoz, hogy munkáiknak csak legjavát bocsássák olvasóik elé. Ő maga nem tartotta magát elég szerencsésnek ebben a tekintetben.⁴ Jékely alighanem alaposabban válogatott. Kéziratait megrostálta, megjelent műveit csak úgy adta át az enyészetnek, hogy nem vette fel őket gyűjteményes kötetébe. A harmincas-negyvenes évek kiadványaiban számos olyan versét találtam meg, amelyek erre a sorsra jutottak. Úgy gondolom, hogy egy alkotóra az is jellemző, hogy megjelent műveinek utóéletéről miként vélekedik. Ide tartozik, hogy mit hagy

ki szándékosan (esetleg véletlenül) már megjelent műveiből. Melyiknek ad más címet? Megváltoztatja, bővíti vagy csökkenti-e ajánlásait? Megtartja-e az első közlés tagolását, strófaszervezetét? Milyen módon alakítja át egykori szövegeit, elhagy-e belőlük szakaszokat?

Jékely rendkívül gyakran módosította újságokban, folyóiratokban közölt verseinek formai és tartalmi jellemzőit. A helyesírási változtatásokon kívül rendszeresen élt a szócserekkal, a toldalékok átalakításával. Gyakran keresett szerencsésebb kifejezéseket. Nem egy alkalommal 20-30 sort is mellőzött. Ritkábban ugyan, de előfordult, hogy hozzátoldott az eredeti változathoz. Összeállításomban, amely egy tervezett nagyobb tanulmány részlete, olyan verseket, illetve hosszabb kihagyott részletet idézek, amelyeket hiába keresnénk gyűjteményes kötetében. Részletes elemzésükre itt egyelőre nem vállalkozom, csupán néhány jellemzőjüket említem.

*

A *Keleti Újság*ban Jékelynek több írása szerepelt. Egy részük másodközlésként látott napvilágot. Akad közöttük helyesírási és szövegvariáns. A háromrészes *Félálom (Éjjél; Első hajnal; Második hajnal)*⁵ azért érdemel figyelmet, mert tudomásom szerint ebben a formában csupán itt fordul elő. Első darabja eredetileg 12 szakaszból állt. Ezeket római számokkal három részre tagolta. A szerelem és az elmúlás élményét együttesen megszólaltató nyitány később 20 sorra zsugorodott. Nem őrizte meg az alábbi bevezető részt:

„Kinccsel aluszom el: a jobbkezem,
mely az előbb forrón simogatott,
most öblösen, akár egy régi csésze,
az éjszakámnak őrzi illatod.

Nem vagyok egyedül, hozzám idéz
s míg el nem alszom, itt tart ez az illat.
A kerek asztal felett is imént
lelked jele: lila fénycsóva villant.

Az arcod is mind itt lebeg felettem,
homlokomat suhintja a hajad.
Fölém hajolsz, már érzem is az ajkad
s lélekzésesem sokáig elakad.”

A második rész öt szakasza a test fizikai pusztulását vetíti előre. Jékelynek hasonló témájú verseiből hosszan idézhetnénk a rokon képeket: mi történik szemeddel, mivé lesz fogsorod, hová tűnik el illatod? Ezeket a kérdéseket más műveiben hol önmagára vonatkoztatja, hol egy-egy képzőművészeti emlék idézi föl benne. Egyszer ismerőst sirat, máskor soha nem látott ismeretlent (*Napfürdő a temetőben; Kísértő dallam; A Szépség pusztulása; Tavaszi gyász; Telihold; A. B. F. R. A.; Csontjaimhoz; Nagy téli nap*). A végső kompozíciót tömörebbé tette azzal, hogy kihagyta az utolsó szakaszt, és mellőzte a következő – vadromantikus, giccsbe hajló – részt is:

„Elkezdődik újból a régi tánc:
te mindig elől, én mindig utánad.
Csillagok közt szállunk, egyik se fárad,
míg a világ, így tart az égi tánc.

III.

Én a csodáknak eddig sose hittem
s most mégis látogatnak a csodák.
Merem már hinni, hogy eljön a nap,
mikor tested lepárolt illatát
metszett kristályból úgy habzsolhatom,
mint egy király legkedvesebb borát.
Lehet, hogy méreg lesz, de boldogan
hörpintem fel illatodból fonák
életemre a félelmes halált;
ki csendben úgy alélna el öledben,
s akkor nálam csak az halhatna szebben,
hogy csókjaidtól ott halálra vált.”

Nem kegyelmezett az *Első hajnal* hatszakaszos látomásának sem:

„I.
Künn az úton sóhajt a villamos,
mögöttem a fűtőtest nyögve perceg.
Sírva ébredtem, mint egy kicsi gyermek.

mindentudó mosoly fagyott a szádra
s a hajad nőttön-nőtt szemlátomást.

Ugy volt: egy perc s már többet sose látlak,
vak utak s vak mélységek várva várnak
s a szádon az a rejtelmes mosoly
nagyfortélyú zára a hallgatásnak.

II.

Hát most ne sírjunk együtt? Nagy ködök
párnái közt úgyis a kacagásod
csengése elvesz. Csakhamar belátod:
a sírás kéje kéj minden fölött.

Szép könnyeid fakadjanak elő!
Arcunk lankáin szakadjanak össze
a könnyeimmal s még ma csupa szöszeke
tündéreket szüljön a levegő,

vagy hulljon langyos, pihekönnyű hó,
hogy benne folytathassuk álmodó
bujócskáinkat fénylő hepehupáin
míg ránk nem lel a fekete kunyhó.”

Az összeállítás zárótétele, a *Második hajnal* eredetileg három részből (6 + 12 + 8 sorból) állt. A címet *Hajnal, II*-re módosította; a belső tagolást elhagyta, a szakaszokat összevonta. Ezeken kívül néhány helyesírási és szóhasználati változtatást is végrehajtott.

*

Jékely éveken keresztül szerepelt a *Pesti Napló*ban. Ott közölte többek között a *Fecskék*; a *Karácsonyi séta*; a *Varjú-szfinksz* (1934. márc. 25., 39.); az *Elhagyott kutyánk elégiája* (1934. márc. 25., 39.); *A városmajorban* (1935. december 1., 33.); a *Séta Corot tájain* (1935. dec. 15.); az *Enyeden ősz van* (1936. jan. 5., 37.); a *Kalotaszegi elégia* (1936. május 21., 6.) és a *Veronai éjjel* (1938. febr. 20., 32.) című verseit. Bőségesen akad bennük helyesírási, tördelési módosítás, előfordul lényeges szövegváltozat is. A napi-

lapban szereplő írások egy része kimaradt összegyűjtött verseiből. Közülük elsőként a *Felhabzsol a világ*⁶ címűt idézem:

„Most a saját ajkamat csókolom,
keresem rajta a tied nyomát.
Bucsuzóul, pár perccel ezelőtt
reátapadt festett gyönyörű szád.

Gyerekkori, pazar szappan szagát
hordod magadban. Ó, ez csak a lelked
szaga lehet, pazar szappan a lelked,
eltékozol, felhabzsol a világ.”

*

A *Pesti Napló* 1938. november hatodikai száma Felvidék visszatérését ünnepelte. A címlapon Babits Mihály versét (*Áldás a magyarra*) közölte. Mellette ott a hír: „A kormányzó a honvédség élén vasárnap bevonul Komáromba”, továbbá *Az örök magyar* című szerkesztőségi vezércikk. Ugyan-
ebben a számban szerepel Jékely Zoltán háromtétéles verse. Miközben a magyar sajtó Horthy közelgő kassai bevonulását előlegezte, ő kalotaszegi és kolozsvári emlékeit fogalmazta meg:

„Erdélyi nyárból⁷

(Kalotaszeg)

I.

Itt az utolsó magyar porta, látod:
dühödt tenger málló szigetje ez;
a fájdalomtól lelkem dermedez
s így kérem számon a büszke apákat.

Nem átkozódom, elmúlt kiskirályok,
ilyen rosszat még sem akartatok;
kriptátok mélyén csak nyugodjatok,
itt, e portán nektek is megbocsátok.

Úgyis betelt egy istentelen átok,
melyet rátok szórhatott valaki;

poraitok felett az epitáfot
maholnap senki sem olvassa ki.

II.

Egy ülü fent még prédájára les
– az égbolt erre percre sem ülötlen
az ülü éhes, vacsorát keres,
aztán eltün a bélesi sűrükben.

Most indulnak a Rosszak, a Csudák,
– jaj a bujának, tolvajnak, hazugnak –
a velőkön vad borzongás fut át,
ha irtott erdők falelkei zúgnak.

A fáradtság mindenkit ledölcöklöl
s egy kis álom mindenkinek kijut;
templomkakas köré gurul a Göncöl
s ezüst pályát von fölé a Tejut.

(Kolozsvár)

III.

Mely népeket kavargat egybe itten,
az összesodró örvényt érzed-e?
Micsoda sors lehet, micsoda isten
s mért pont bennünket sujt itélete?

Mászkáltam újra romló tornyaidban,
s jártam lovon vértől termő meződ:
Erdély, Erdély, patakjaidból ittam
s hallgattam, mit huhognak a fenyők.

S itt, hol mindég jajgatni kellene,
torkomra nem jön semmiféle hang;
úgy hallgatok, mint fent a nagyharang
pont mielőtt temetni kezdene.”

A vers első és harmadik fele *Kalotaszegi dombokon* címen jelent meg a költő második kötetében.⁸ Jékely felcserélte a sorrendet; összevonta a sza-

kaszokat, kihagyta a II. részt. Művét Bözödi Györgynek ajánlotta. Későbbi köteteiben nem szerepel az Ady-hatást tükröző vers.

*

A történészek nemigen kedvelik a „Mi lett volna, ha...?” kérdést. A szépirodalomban ez a felvetés jóval gyakoribb. Jékely azon tűnődött, miként alakult volna a magyarság sorsa, ha 1620 telén Bethlen Gábor elfogadja a magyar koronát. Az erdélyi fejedelem reálpolitikusként azzal indokolta elutasító döntését, hogy nem akarja magára vonni a Porta haragját: el akarta kerülni, hogy a törökök és a németek harapófogójába kerüljön az ország. Jékely Felvidék visszacsatolásának napjaiban tette fel választ sem igénylő kérdését. Az archaizáló bevezető sorok után, melyekben látomás-ként tűnt föl a legendás alak, tegező formában folytatta a megszólítást. Versének esztétikai értéke elmaradt történelmet faggató, illetve bíráló írásaitól (*Vasvári Pál nyomában; A Történelemhez; Előhang siralmas krónikákhoz; A kor dicsérete* című versének „életben hagyott” részlete). A drámai súlyú szembesítés elmaradt; helyette legendaképző ábránd született. Mivel a fejedelem nem kapott szót a műben, az őt firtató kérdések sem voltak elég erősek, a pátosz üressé, a tűnődés légiessé vált. Jékely alighanem azért hagyta ki későbbi köteteiből, mert érezte, hogy ilyen módon sem saját korához, sem az eljövendőhöz nem szólhatott hitelesen.

„A fejedelem megkérdezése”

Kínoz s emészt a helyreüthetetlen
s agyamon kőként egy gond gurul át:
hol tartanánk most, ha Pozsonyba’ Bethlen
nem tette volna le a Koronát?

S látom kormánybotos, kucsmás alakját,
rezes dombháton ég felé lovan,
s bár mint a holdat, felhők oldalagják,
felé kiáltom: mért tevéd, Uram?

Méért nem hagyád az égverő vivátot
tovább zúgni a szikkadt torkokon,
hol annyi idegen urnak kiáltott
e nemzet véres évszázadokon –?

Úgy lelkendeztek volna itt a népek,
mint egyetlen nagy ujjongó torok,
szlovák, rutén, román s erdélyi német,
élők s holtak és angyali karok.

Kinek jöttét jelzék az égi pályák
s eddig ott élt egy fényes csillagon –
mint Árpád lélek-nemzett unokáját,
fogadott volna urának e hon!

Bár lettél volna inkább nagyravágyó,
kit önös ábránd a magasba von;
mért nem tartottad meg a Koronát, ó
mért nem tevéd fel, mint Napoleon?

Milyen tilalom volt, minő nyakasság
igy megtagadni, mikor milliók
isteni zálogul repesve adták?
Ez az istenkísértő *nem* mi volt? –

Igy firtatom lelked nagysorsu titkát
s kalandozok idő-térségeken,
hol éberségem mint valami dibdáb
lapda úszkál s bukdácsol szüntelen.

Mi lett volna...? Uristen, Öreg-Isten –?
Osztrák gazdálkodás nem, annyi szent,
ha mint király országol vala itten
ez a süveges kálvinista szent!...”

*

Jékely többször is szólt otthontalanságáról, helykereséséről. Verseiben újra és újra föltűntek az erdélyi emlékek, a kényszerűen ott hagyott tájak, ismerősök. Huszonhat évesen olyan számvetést írt, amelyben a Dunántúlt szembesítette szülőföldjével (*Az árva Orángutáng dalai*).¹⁰ Elégikus alaphangú kompozíciója eredetileg öt részre tagolódott. Művének utolsó 33 sorát kihagyta a végleges változatból:

„(Hadd játsszon szegény vén infantilis)

Huszonhatodszor sejtem s mondom is:
Nem kell megnőni,
Kár volt megnőni,
Szégyen megnőni.
Szégyen, szégyen, mint meghalni is!
Bezsáptál Eulenspiegel-április.
Gyerünk a rétre!

IV.

Orángutángról
(Hallod a szónak szomorú zenéjét?)
Mesélt egy gorilla nekem
(Elhitt hazugság, hősi büszkeség)
Ki az erdőn keresztül járt...
(A vadcsapás homályát látod-e?)

Ha hallod s látod, megtudod, mi ez:
Az első vers, amelynek párja nincs.

S mintha az élet ennyi volna.
Mintha, az ember földi dolga,
Születés, halál benne volna.
Mintha szerelem nem is volna.
Mintha gyermekből férfi szólna,
S a szememből folyton könny folyna,
Olyan ez a gyermek-mondóka.

*

Azóta meghalt a gorilla
És nemsoká a gorilla után
Barátja is, szegény orángután
(Azért olyan bús ez a dal.)

Együtt fekszenek összebujva
Gyermekkorom kis állataival.

Fekszik bizony három kutyuskánk,
Három cicánk és sok galamb;
Egresbokor, vadrózsa, puszpáng
Ringasd tovább a sok boldogtalant!”

*

A betlehemi csillag Máté evangéliumában Jézus születését jelezte az aranyat, tömjént és mirhát vivő bölcseknek (Máté, II. 9.). Jékely a biblikus jelképet átértelmezte (*A Betlehemi Csillaghoz*).¹¹ Versében a háború dúlta világot látja a kivételesen ritka égi jelenség. A költő őt szólítja meg, tőle kér figyelmet. Megemlékezik Szentgyörgypusztán édent teremtő édesanyjáról, és elmondja a visszakapott Pátia örömhírét. A vallomásnak alighanem az a leghitelesebb részlete, amelyben a költő a visszatérés fogalmát fogalmazza meg. (Mintha a tékozló fiú hazatérésére is utalna, hiszen a vers derekán megköveti tíz hosszú éve elhagyott hazáját.) A csillagtól kér oltalmat, végül neki rebeg hálát.

„A Betlehemi Csillaghoz

Ki borzalmat csudálni feljövél az űrből,
köszöntelek, te Betlehemi Csillag!
Jókor jövél. Mi dül most a világban!
Ilyet még nem látott kárbunkulus szemed!
Ehhez hasonlót üstökös se látott,
ki maga is borzalmakat hozó –
Ilyesmit még a ragya-verte Nap
s az életunt bölcs: még a Hold se látott...
Tán bánod is bolond határozásod
s szállnál huhogva vissza az idők
mélységibe – de mint az utca népét
némely elgázolt, vérbevert tetem,
úgy szív tovább e látvány, undorítva,
s ha megláttad, nézned kell, egyre nézned -

Válassz ki engem is egy pillanatra
s állj meg felettem, szép éjféli Nap,
aki háromszáz esztendőbe' csak
egyszer terjeszted ránk játszó sugárod.

Ha nem tudnád, ez a kert, melyben állok,
Anyám szőlője Visegrád alatt;
négy évig dolgozott benne az áldott,
az elhagyott helyében másikat
Teremtven Szent-György-Puszta parlagából;
és ez a kéz, mely itt ásott, kötött,
tán nemsokára otthon újat ápol
az oldozás és kötözés örök
törvénye szerint – Ó, gyönyörű csillag,
bölcs égi szem, tudom, te látva láttad:
házánk terében most mi zajla le, hogy
félrészben (huszonkét fekete
év mulva) visszakaptuk Pátriánkat.
S mi, kik vándorbotunkat le se tettük,
csak megállottunk s rátámaszkodánk,
hazamenéssel holnap megkövetjük
tíz hosszú éve elhagyott hazánk.
Itt minden busító tapasztalás volt,
az élmény is: összehasonlítás;
minden csak emlékek kövére ácsolt
töredékenység, épület-csalás.
Megyünk, megyünk! október kék kódében
lelkünk sikong, mint az őszibogár;
leporlik rólunk a fekete sár
s tisztán nyugszunk meg Erdély szűz ölében.
Emberségünk a kárhozattól óva
hányszor nem szálltunk álmunkban oda,
ahol most annyi elhagyott csoda,
ahol most Élet vár, Vita Nuova!

Most hát tudod, hogy a nagy pusztulásban,
az őszben tavasz mért teremhetett;
a háborgó világ, véres, beteg
kérgén hatalmas gyógyítású láz van.
Mint a hullt-lombú októberi erdőn
álomszerűn virító cinkeszó,
mint rejtelmes, csóvásan harsanó
sugár a vemhes, ordasszínü felhőn,

olyan Sziget vagyunk, s így nézz reánk.
A száraz kukoricakóré plánta-álma,
vén remete mennyország-látomása
ez az álom, melyet most álmodánk.
S te csillag, te hétfényű égi Úr,
kinek hatalma ronthat és teremthet,
a búcsúzókat immár hazaengedd;
hálájok Hozzád a magasba hull.
S ha majd az űrből sokszáz év után,
újból egünkre kormányoz a törvény,
tekints körül hazánknak drága földjén
s egy pillanatra gondolj vissza ránk.
Akkor majd ez a lélek – ha lehet –
valahonnét kövek s csontok zugából
arcod felé, mely mindörökre lángol,
egy árva szikrát a magasba vet.”

JEGYZETEK

¹ Weöres Sándor: *Elhagyott versek*. Szerkesztette: Steinert Ágota, Helikon, 2013.

² Nemes Nagy Ágnes: *Ősszegyűjtött versek*. Szerkesztette: Ferencz Győző, Jelenkor, 2016.

³ *Dsida Jenő összegyűjtött versei*. Szerkesztette: Láng Gusztáv és Urbán László. Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2012.

⁴ *Egyedül mindenkivel* (Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai), szerkesztette: Domokos Mátyás, Szépirodalmi, 1993. 348.

⁵ *Keleti Ujság*, 1935. szept. 9., 13.

⁶ *PN*, 1935. dec. 1., 33.

⁷ *PN*, 1938. nov. 6., 37.

⁸ Jékely Zoltán: *Kalotaszegi dombokon, Új évezred felé*. Cserépfalvi, 1939. 8.

⁹ *PN*, 1938. nov. 15., 13.

¹⁰ *PN*, 1939. júl. 16., 16. A vers az *Új évezred felé* c. kötetben már a rövidebb változatban szerepelt (1939. 15.).

¹¹ *Páosztortűz*, 1940/12., 504-505. A vers néhány kisebb változtatással a *Mérföldek, esztendőnk* c. kötetben is megjelent (1943. 45.).